

साहित्यकार केदारनाथ खनालको जीवनी, व्यक्तित्व र कृतित्वको अध्ययन

त्रिभुवन विश्वविद्यालय,
मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र सङ्कायअन्तर्गत
वीरेन्द्र बहुमुखी क्याम्पस, नेपाली विभाग, भरतपुर, चितवनको
स्नातकोत्तर तह (एम्.ए.), द्वितीय वर्षको
दसौँ पत्रको प्रयोजनार्थ
प्रस्तुत

शोधपत्र

शोधार्थी

प्रतिमा खनाल

क्याम्पस क्र.सं. २५/२०६३-२०६५

त्रि.वि. दर्ता नं. ६-१-२३९-१३१-९७

नेपाली विभाग

त्रिभुवन विश्वविद्यालय

वीरेन्द्र बहुमुखी क्याम्पस

भरतपुर, चितवन

२०६७

साहित्यकार केदारनाथ खनालको जीवनी, व्यक्तित्व र कृतित्वको अध्ययन

त्रिभुवन विश्वविद्यालय,
मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र सङ्कायअन्तर्गत
वीरेन्द्र बहुमुखी क्याम्पस, नेपाली विभाग, भरतपुर, चितवनको
स्नातकोत्तर तह (एम.ए.), द्वितीय वर्षको
दसौं पत्रको प्रयोजनार्थ
प्रस्तुत

शोधपत्र

शोधनिर्देशक

डा. कुलप्रसाद ढुङ्गाना

शोधार्थी

प्रतिमा खनाल

क्याम्पस क्र.सं. २५/२०६३-२०६५

त्रि.वि. दर्ता नं. ६-१-२३९-१३१-९७

नेपाली विभाग

त्रिभुवन विश्वविद्यालय

वीरेन्द्र बहुमुखी क्याम्पस

भरतपुर, चितवन

२०६७

शोधनिर्देशकको मन्तव्य

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र सङ्कायअन्तर्गत वीरेन्द्र बहुमुखी क्याम्पस, भरतपुर, नेपाली स्नातकोत्तर तह दोस्रो वर्षका छात्रा प्रतिमा खनालले साहित्यकार केदारनाथ खनालको जीवनी, व्यक्तित्व र कृतित्वको अध्ययन शीर्षकको यो शोधपत्र मेरो निर्देशनमा तयार पार्नु भएको हो । परिश्रमपूर्वक तयार पारिएको यस शोधकार्यबाट म पूर्णरूपमा सन्तुष्ट छु र यसको आवश्यक मूल्याङ्कनका लागि सम्बन्धित विभागसमक्ष सिफारिस गर्दछु ।

मिति : २०६७/०५/३०

डा.कुलप्रसाद ढुङ्गाना

सह-प्राध्यापक

त्रिभुवन विश्वविद्यालय

वीरेन्द्र बहुमुखी क्याम्पस

नेपाली विभाग

भरतपुर, चितवन

त्रिभुवन विश्वविद्यालय

मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र सङ्काय
वीरेन्द्र बहुमुखी क्याम्पस, भरतपुर, चितवन
नेपाली विभाग

स्वीकृति पत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र सङ्कायअन्तर्गत वीरेन्द्र बहुमुखी क्याम्पस भरतपुरकी विद्यार्थी प्रतिमा खनालले नेपाली एम्.ए. दसौं पत्रको प्रयोजनका निम्ति प्रस्तुत गरेको **साहित्यकार केदारनाथ खनालको जीवनी, व्यक्तित्व र कृतित्वको अध्ययन** शीर्षकको यो शोधपत्र स्वीकृत गरिएको छ ।

मूल्याङ्कनसमिति

प्रा.डा. नारायणप्रसाद खनाल
विभागीय प्रमुख

हस्ताक्षर

डा. कुलप्रसाद ढुङ्गाना
शोधनिर्देशक

हस्ताक्षर

श्री गोविन्दराज विनोदी
बाह्यपरीक्षक

हस्ताक्षर

मिति : २०६७/०७/१७

कृतज्ञताज्ञापन

प्रस्तुत साहित्यकार केदारनाथ खनालको जीवनी, व्यक्तित्व र कृतित्वको अध्ययन शीर्षकको शोधपत्र त्रिभुवन विश्वविद्यालय, मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र सङ्कायअन्तर्गत वीरेन्द्र बहुमुखी क्याम्पस, भरतपुर, चितवनको नेपाली विभागको स्नातकोत्तर तह द्वितीय वर्षको पाठ्यांश परिपूर्तिका निमित्त दसौँ पत्रको प्रयोजनार्थ तयार गरिएको हो । प्रस्तुत शोधपत्र मैले आदरणीय गुरु विद्यावारिधि कुलप्रसाद ढुङ्गानाको निर्देशनमा तयार पारेको हुँ । यसक्रममा आफ्नो अत्यन्त कार्यव्यस्तताबाट पनि यथाशक्य समय निकालेर अत्यन्तै आत्मीयतापूर्वक मलाई समुचित रूपले कुशलनिर्देशन दिनुभएकोमा सुरुमा म उहाँप्रति हार्दिक कृतज्ञताज्ञापन गर्दछु । प्रस्तुत शीर्षकमा अनुसन्धान गर्न स्वीकृत प्रदान गर्नुहुने नेपाली विभागीय प्रमुख आदरणीय गुरु विद्यावारिधि नारायणप्रसाद खनालप्रति पनि म कृतज्ञ छु ।

शोधपत्र तयारीको क्रममा आवश्यक सामग्रीसङ्कलन गर्ने कार्यदेखि लिएर सोधपुछका लागि आफ्नो व्यस्त समय दिएर पूर्ण सहयोग गर्नुहुने विशेषतः शोधनायक केदारनाथ खनालज्यू, उहाँकी श्रीमती कलादेवी खनाललगायत खनाल परिवारका अन्य सदस्यहरूप्रति म कृतज्ञता प्रकट गर्दछु । अन्तर्वार्ताको क्रममा कति पनि भर्कोफर्को नमानी आफ्नो अमूल्य समय दिई उदारताका साथ सहयोग गर्नुहुने विद्वत्जनप्रति म आभारी छु । यसका अतिरिक्त लेखनकार्यका निमित्त सदैव हौसला एवम् प्रेरणा दिई सहयोग पुऱ्याउनुहुने आदरणीय गुरुहरू गोविन्दराज विनोदी, दामोदर रिजाल, दीननाथ पण्डित, धनेश्वर भट्टराई, भवनाथ सडौला, भागवतशरण न्यौपाने, विष्णुप्रसाद सापकोटा, होमनाथ सापकोटा, कपिल अज्ञातलगायत नेपाली विभागका अन्य सबै गुरुहरू तथा पुस्तकालयका कर्मचारीहरू विजयराज पण्डित, शिवप्रसाद पोखरेलसहित वीरेन्द्र बहुमुखी क्याम्पसको पुस्तकालय परिवारप्रति आभार व्यक्त गर्दछु ।

घरायसी चाँजोपाँजो, व्यवस्थापन र आर्थिक प्रबन्धमार्फत् हरतरहले मद्दत पुऱ्याउनुहुने आदरणीय बुवा भैरव खनाल, आमा शान्ता खनाल, भाउजू सन्ध्या, भाइ अतुल खनाल र छोरा ओशिश सापकोटाप्रति म कृतज्ञ नै छु । शोधकार्यको दौडधुपका क्रममा आ-आफ्नो तह र तप्काबाट ज्यादै नै महत्त्वपूर्ण सहयोग पुऱ्याई भरपुर साथ दिनुहुने मेरा आदरणीय दाजु प्रयाग खनाल र श्रीमान् गुरुप्रसाद सापकोटाप्रति धन्यवादज्ञापन गर्दछु । यसका अलावा यो शोधपत्र तयार पार्ने क्रममा प्रत्यक्ष वा अप्रत्यक्ष रूपले टेवा पुऱ्याउनुहुने सबै महानुभावहरूका साथै यस शोधपत्रलाई शुद्धसँग समयमै टड्कण गरिदिनुहुने कम्प्युटर केयर एन्ड डिजाइनिङ सेन्टर, नारायणगढका टड्कणकर्ता दीपेन्द्रकुमार जोशी 'निक' प्रति पनि धन्यवाद ज्ञापन गर्दछु ।

अन्त्यमा, साहित्यकार केदारनाथ खनालको जीवनी, व्यक्तित्व र कृतित्वको अध्ययन शीर्षकको यो शोधपत्र आवश्यक मूल्याङ्कनका लागि त्रिभुवन विश्वविद्यालय, मानविकी तथा सामाजिक शास्त्रसङ्काय, वीरेन्द्र बहुमुखी क्याम्पस, भरतपुर, चितवनको नेपाली विभागसमक्ष प्रस्तुत गर्दछु ।

शोधार्थी

मिति : २०६७/०५/३०

प्रतिमा खनाल

क्याम्पस क्र.सं. २५/२०६३-०६५

त्रि.वि.द.सं. ६-१-१९-३९९-९७

नेपाली विभाग

त्रिभुवन विश्वविद्यालय

वीरेन्द्र बहुमुखी क्याम्पस, भरतपुर, चितवन

२०६७

विषयसूची

- (क) आवरणपृष्ठ
- (ख) शोधपत्रको स्वीकृतिपत्र
- (ग) शोधनिर्देशकको मन्तव्य
- (घ) कृतज्ञताज्ञापन
- (ङ) सङ्क्षेपीकृत शब्दसूची

पहिलो परिच्छेद शोधपरिचय

१.१	शोधपरिचय	१
१.२	शोधशीर्षक	२
१.३	शोधप्रयोजन	२
१.४	समस्याकथन	२
१.५	शोधकार्यको उद्देश्य	२
१.६	पूर्वकार्यको विवरण र समीक्षा	३
१.७	शोधकार्यको औचित्य र महत्त्व	५
१.८	शोधकार्यको क्षेत्र र सीमा	५
१.९	शोधविधि	६
	१.९.१ अन्तर्वार्ता र भेटघाट	६
	१.९.२ सैद्धान्तिक ढाँचा	७
१.१०	शोधपत्रको रूपरेखा	७

दोस्रो परिच्छेद

साहित्यकार केदारनाथ खनालको जीवनीको अध्ययन

२.१	पृष्ठभूमि	९
२.२	वंश, जन्म र नामकरण	१४
२.३	बाल्यकाल, उपनयन र शिक्षा	१४
२.४	वैवाहिक तथा पारिवारिक स्थिति	१६
२.५	आर्थिक अवस्था र पेसा	१६
२.६	सेवा	१७
२.७	साहित्यिक र सामाजिक क्षेत्रमा प्रवेश	१८
	२.७.१ साहित्यिक क्षेत्रमा भएका कार्यहरू	१८
	२.७.२ सामाजिक क्षेत्रमा भएका कार्यहरू	१९
२.८	रुचि	२१
२.९	अविस्मरणीय घटना	२२
२.१०	भ्रमण	२२
२.११	सम्मान तथा पुरस्कार	२३
२.१२	प्रेरणाको स्रोत	२३
२.१३	चिन्तन, विचार र दर्शन	२४
२.१४	निष्कर्ष	२५

तेस्रो परिच्छेद

साहित्यकार केदारनाथ खनालको व्यक्तित्वको अध्ययन

३.१	पृष्ठभूमि	२७
३.२	बाह्यव्यक्तित्व	२८
३.३	आन्तरिक व्यक्तित्व	३०
	३.३.१ साहित्यिक व्यक्तित्व	३०
	३.३.१.१ कवि व्यक्तित्व	३२
	३.३.१.२ लेखकीय व्यक्तित्व	३३

३.३.२	साहित्येतर व्यक्तित्व	३४
३.३.२.१	सामाजिक व्यक्तित्व	३५
३.३.२.२	शिक्षक व्यक्तित्व	३६
३.३.२.३	सम्पादक व्यक्तित्व	३६
३.३.२.४	जीवनी, व्यक्तित्व र साहित्यलेखनका बीच अन्तर्सम्बन्ध	३६
३.३.२.५	चितवन साहित्य परिषद्को स्थापनामा खनालको भूमिका	३७
३.३.२.६	सारांश	३९

चौथो परिच्छेद

साहित्यकार केदारनाथ खनालका कृतित्वको अध्ययन

४.१	नेपाली साहित्यमा केदारनाथ खनालको आगमन र उनको साहित्ययात्रा	४०
४.१.१	विषयप्रवेश	४०
४.१.२	लेखनका लागि प्रेरणा र प्रभाव	४१
४.१.३	लेखनको परम्परा	४१
४.१.४	केदारनाथ खनालको साहित्ययात्रा	४२
	४.१.४.१ प्रथम चरण (वि.सं. २०२३-२०६०)	४२
	४.१.४.२ द्वितीय चरण (वि.सं. २०६१ देखि हालसम्म)	४३
४.२	केदारनाथ खनालका पुस्तकाकार कृतिहरूको अध्ययन	४४
४.२.१	'अनुभूतिका शब्दतरङ्गा' कवितासङ्ग्रहको अध्ययन	४४
	४.२.१.१ शीर्षक	४४
	४.२.१.२ संरचना	४४
	४.२.१.३ विषयवस्तु	४५
	४.२.१.४ रसभाव	४६
	४.२.१.५ दृष्टिबिन्दु	४७
	४.२.१.६ जीवनदृष्टि	४८
	४.२.१.७ लय/छन्द	४८
	४.२.१.८ भाषाशैली	५०

	४.२.१.९ अलङ्कार	५०
	४.२.१.१० बिम्ब र प्रतीक	५१
	४.२.१.११ सारांश	५२
४.२.२	'शिक्षा : केही गन्थन केही मन्थन' लेखसङ्ग्रहको अध्ययन	५३
	४.२.२.१ शीर्षक	५३
	४.२.२.२ संरचना	५३
	४.२.२.३ विषयवस्तु	५४
	४.२.२.४ रसभाव	५६
	४.२.२.५ दृष्टिबिन्दु	५६
	४.२.२.६ जीवनदृष्टि	५६
	४.२.२.७ भाषाशैली	५७
	४.२.२.८ सारांश	५७
४.२.३	'यात्राका स्पन्दनहरू' नियात्रासङ्ग्रहको अध्ययन	५७
	४.२.३.१ शीर्षक	५७
	४.२.३.२ संरचना	५८
	४.२.३.३ विषयवस्तु	५८
	४.२.३.४ रसभाव	५९
	४.२.३.५ दृष्टिबिन्दु	५९
	४.२.३.६ जीवनदृष्टि	६०
	४.२.३.७ भाषाशैली	६०
	४.२.३.८ सारांश	६०
४.२.४	'स्मृतिका बिम्बहरू' संस्मरणसङ्ग्रहको अध्ययन	६०
	४.२.४.१ शीर्षक	६०
	४.२.४.२ संरचना	६१
	४.२.४.३ विषयवस्तु	६१
	४.२.४.४ रसभाव	६४
	४.२.४.५ दृष्टिबिन्दु	६४
	४.२.४.६ जीवनदृष्टि	६४

	४.२.४.७ भाषाशैली	६४
	४.२.४.८ सारांश	६४
४.३	केदारनाथ खनालका फुटकर लेख/रचनाहरूको विवरण र उपलब्ध स्रोतहरू	६५
४.४	केदारनाथ खनालको व्यक्तित्व र कृतित्वका बीच अन्तःसम्बन्ध	६६
४.५	निष्कर्ष	६८

पाँचौँ परिच्छेद उपसंहार

५.१	निष्कर्ष	६९
५.२	समग्र निष्कर्ष	७०

प्रमुख सन्दर्भग्रन्थसूची

(क)	सन्दर्भग्रन्थसूची	७२
(ख)	सन्दर्भपत्रिकासूची	७३
(ग)	शोधपत्रसूची	७३

परिशिष्ट खण्ड

परिशिष्ट : एक	– अन्तर्वार्ताका प्रश्नावली नमुनाहरू	
(क)	शोधनायकसँगको अन्तर्वार्ता प्रश्नावली	७५
(ख)	विशिष्ट व्यक्तिहरूसँगको अन्तर्वार्ता प्रश्नावली	७६
(ग)	विभिन्न व्यक्तिहरूसँग गरिएको मौखिक कुराकानी र अन्तर्वार्ताको स्रोतविवरण	७७
परिशिष्ट : दुई	– शोधनायक केदारनाथ खनालले प्राप्त गरेका सम्मानपत्रको प्रतिलिपि	७८
परिशिष्ट : तीन	– शोधनायक केदारनाथ खनालको छायाँचित्र	९१

सङ्क्षेपीकृत शब्दसूची

यस शोधपत्रमा प्रयोग गरिएका सङ्क्षेपीकृत शब्दहरूको पूरा रूप यसप्रकार छ :

अ.प्र.	अप्रकाशित
उ.	उद्धृत
उप-प्रा.	उप-प्राध्यापक
क्र.सं.	क्रमसङ्ख्या
गा.वि.स.	गाउँ विकास समिति
डा.	डाक्टर
त्रि.वि.	त्रिभुवन विश्वविद्यालय
द.सं.	दर्ता सङ्ख्या
निर्दे.	निर्देशक
नि.मा.वि.	निम्न माध्यमिक विद्यालय
नं.	नम्बर
ने.रा.प्र.प्र.	नेपाल राजकीय प्रज्ञाप्रतिष्ठान
प्रा.	प्राध्यापक
प्रा.लि.	प्राइभेट लिमिटेड
प्रा.वि.	प्राथमिक विद्यालय
मा.वि.	माध्यमिक विद्यालय
वि.सं.	विक्रम सम्बत्
संस्क.	संस्करण
सम्पा.	सम्पादक